

انقراض سلسله قاجاریه

ترجمه عطا آیتی

مطلبی که از نظر خوانندگان محترم فصلنامه گنجینه اسناد می گذرد، گزارش وابسته نظامی فرانسه، رونه برتران (Rene Bertrand) می باشد که با عنوان «انقراض سلسله قاجاریه»، در تاریخ سی و یکم اکتبر ۱۹۲۵، در تهران تدوین و برای وزیر جنگ وقت فرانسه، ارسال شده است. (۱) این گزارش، هم اکنون در بایگانی وزارت جنگ فرانسه در پاریس، به نشانی ۷۸۳۲۶/IRAN نگهداری می شود.

رונה برتران، از سال ۱۹۲۴م، تا پایان سال ۱۹۲۹م، با سمت وابسته نظامی فرانسه در کشورهای «ایران و افغانستان»، در تهران انجام وظیفه کرده است. (۲)

اینک، برگردان متن گزارش نامبرده، از زبان فرانسه به فارسی:

در گزارشهای قبلی خود، به بحران سیاسی ایران اشاره کردم و نوشتم که امروز این بحران، به مرحله نهایی خود رسیده است! در ظهر امروز، ۸۰ تن از نمایندگان مجلس ایران، که حائز اکثریت هستند به خلع سلسله قاجاریه، رای مثبت دادند و رضاخان را، به ریاست دولت موقت برگزیدند تا اینکه مجلس مؤسسان، تشکیل جلسه دهد و برای شکل قطعی دولت، تصمیم بگیرد. امروز صبح، ولیعهد، در کاخ خود دستگیر شده است و امشب، با توپمیل به مقصدی نامشخص فرستاده خواهد شد. به نظر می آید، وی را راهی بغداد کنند. این، حوادثی بود که امروز در میان جو کاملاً آرام پایتخت ایران، به وقوع پیوست.

رضاخان، برای نیل به اهداف و برنامه های قدرتمندانه خود، احتیاج به رای مجلس و امضای شاه داشت. وی، با ترس و وحشت، پادشاه ایران را مانور داد و او را از پادشاهی برکنار کرد. این موضوع، با مهارت و ترفندی خاص، در هفته های اخیر تدارک دیده شده بود. یعنی با مطرح کردن سستی و بی تحرکی شاه، و با اتکا به نیروهای ذخیره نظامی، رضاخان، بهتر توانست در اهداف خود موفقیت حاصل نماید. به طوری که مخالفین، در برابر او، صحنه را خالی کردند.

در جلسه امروز صبح، پنج تن از نمایندگان مجلس، محتاطانه علیه برنامه انقراض سلسله قاجار، به مخالفت برخاستند و مدرّس، صحن مجلس را ترک کرد. یکی از نمایندگان معترض به خلع سلسله قاجاریه، چنین گفت: «در برابر زور، مجبورم به کسانی که متوسل به زورند، رای دهم. در مقابله با سخنان این نماینده، رئیس مجلس، شدیداً واکنش نشان داد!

به نظرم ضرورت دارد که حوادث چند روز اخیر ایران را، خلاصه کنم. جنبش تبریز، که به نظر می آید طی مسافرت رئیس الوزرا به این شهر، سازماندهی شده است، موفق شده، هیئتی، به نام «کمیته استقلال آذربایجان»، به تهران اعزام کند. این هیئت، خواهان خلع فوری سلسله قاجار شد و کوناهای در این امر را، باعث جدا شدن آذربایجان از ایران خواند. کمیته استقلال آذربایجان، در منزل رئیس الوزرا سکونت گزیده و با نظر وی، جنبش را هدایت می کند. هزاران تلگراف از سراسر کشور، به پایتخت مخابره شده است و همگی، خواهان عزل سلسله قاجاریه شده اند. حتی نامه های تهدیدآمیز و تند، به مجلس فرستاده اند!

مجلس، در برابر خواسته های برخی، وحشت داشت. به همین جهت، می کوشد، تن به آن خواسته ها ندهد. مستوفی الملک، که به ریاست مجلس انتخاب شده بود، از حضور در مجلس خودداری کرد. مدرّس، در اثر بیماری،

با شاهزاده فیروز، او، به من چنین گفت: «دیکتاتور، با اتکاب زور، زمان حال را در دست دارد؛ در حالی که مخالفان، مواظب آینده‌اند.» در این دیدار، وی، با من از حرکاتی مخفی در آینده، سخن به میان آورد. راه حلی که مجلس در نظر دارد، شاید با مخالفت‌هایی روبه‌رو شود.

ولیعهد، در آینده نزدیک، تهران را ترک می‌کند. در این راستا، وی، وزیر مختار فرانسه را محرمانه آگاه کرده بود که از امضای هر مدرکی امتناع ورزیده است. مجلس، با ترکیب کنونی‌اش، مأمور شکل دادن به دولت آینده است. ولی اکثر نمایندگان، به رغم رای اخیر مجلس، در خلع پد از سلسله قاجار، حقیقتاً مخالف حوادث کنونی بودند.

در مورد موضعگیری کشورهای خارجی در برابر حوادث اخیر ایران، باید گفت که چند روز پیش، وزیر مختار انگلستان، (سرپرسی لورن Sir Percy Lomain) نلگرافی از جانب «شامبرلن» (Chamberlain) تقدیم رضاخان کرده، مبنی بر این که دولت انگلستان، بی طرفی خود را در حوادث ایران حفظ می‌نماید. به نظر می‌آید پرسسی لورن، به هنگام تقدیم این پیام تشویق‌کننده، سعی کرده است به رضاخان، توصیه نماید که نباید پایش را فراتر از قانون بگذارد. وزیر مختار روسیه نیز، با انتشار اعلامیه‌ای بویژه در شهرهای ایران، دولت جدید را ناشی از کودتا تلقی نموده است.

سایر نمایندگان گنجهای خارجی، در انتظارند، ولی به نظر می‌آید که آلمان و ایتالیا، شتاب دارند که از حوادث اخیر آگاه شوند و دولت جدید را به رسمیت بشناسند تا منافع خود را حفظ نمایند.

مجبور شد در خانه بماند. تدین، در صندلی ریاست مجلس، می‌کوشد تا از فرصت استفاده و کار عزل سلسله قاجار را، یکسره کند.

در مجلس، جلساتی خصوصی برپا شده بود، بدون اینکه رضاخان از آنها در رسیدن به هدفهایش، پیشرفتی حاصل کند. در نشست شب بیست و نهم اکتبر. در حالی که نمایندگان، سرگرم بحث و تفرقه بودند. به علامت اختصار، ناگهان اشخاصی ناشناخته، چند تیر در برابر مجلس شلیک کردند و در پی آن، هر یک از نمایندگان، به سوی فرار کردند.

در روز سی‌ام اکتبر، علی اکبر داور، رئیس فراکسیون ضدسلطنت، از تریبون مجلس، به انتقاد از ۵۵ نماینده‌ای پرداخت که با خلع سلسله قاجار مخالفت کرده بودند. این نمایندگان، با در نظر گرفتن شلیک تیرهای دیشب در برابر مجلس، از خود انعطاف نشان دادند.

امروز صبح علی اکبر داور، توانست جهت پیشنهاد عزل سلسله قاجاریه، در مجلس ۷۸ امضا بگیرد تا به کار این سلسله، پایان دهد. وی، به درستی گفته بود که رضاخان، در راهروهای مجلس مراقب است و در این فاصله، نیروهایش، ولیعهد را در کاخ خود، به اسارت گرفته‌اند.

رضاخان، به تاج و تختی ضربه زد که صاحبانش، به سبب عباسی، بی‌تحریکی، ترس و نداشتن عرق وطنخواهی، آن را رها کرده بودند.

اگر رضاخان، مخالفانی در برابر خود نمی‌بیند، نباید تصور شود که تمامی مخالفان، از صحنه مبارزه کنار رفته‌اند. هنوز زود است که بتوان اذعان نمود که رضاخان، به اهداف خود دست یافته است. چند روز پیش، در دیداری

جان کلام اینکه، باید چند روزی منتظر ماند تا بتوان به تجزیه و تحلیل واقعی دولت جدید پرداخت.

تظاهرات ضدجمهوری بودند.

۲. مطلب دوم افزوده شده، نامه وزیر امور خارجه کابینه رضاخان، به سران نمایندگیهای خارجی در ایران است که به تاریخ سی و یکم اکتبر ۱۹۲۵ صادر شده است و چنین می‌باشد:

«مفتخراً به آگاهی شما می‌رساند که از چند ماه پیش، تظاهرات تنفرآمیزی علیه سلسله قاجاریه، در سراسر ایران به وقوع پیوسته است و مردم ایران، خواهان عزل این سلسله بودند. این حرکت هر روزه دامنه وسیعتری به خود می‌گرفت و می‌توانست حتی به انقلابی مبدل گردد و نتایج شومی برای کشور به بار آورد. به همین جهت، مجلس ایران، که با دقت، تمام مسائل کشور را زیر نظر داشت. در جلسه شنبه ۹ عقرب، به خواسته مردم، جامعه عمل پوشاند و انقراض سلسله قاجاریه را تصویب نمود و ریاست موقت دولت را، به والا حضرت رضاخان پهلوی، فرمانده ستاد ارتش ایران، محول کرد تا اینکه مجلس موسسان، تشکیل جلسه دهد و قالب قطعی دولت را تصمیم بگیرد.»

امضا: حسن مشایر

۳. مطلب سوم، مربوط به رای مجلس ایران، در عزل سلسله قاجاریه است. (۳)

«چون نارضایی از سلطنت قاجاریه و شکایاتی که از این خانواده می‌شود، به درجه‌ای رسیده که مملکت را به مخاطره کشانیده است و از آنجا که حفظ مصالح عالی مملکت، مهمترین منظور مجلس شورای ملی است و می‌باید هر چه زودتر به بحران فعلی خاتمه داد، امضاکنندگان، با قید و فوریت، پیشنهاد می‌کنند که مجلس شورای ملی، تصمیم ذیل را اتخاذ نماید: «ماده واحده: مجلس شورای ملی، به نام سعادت ملت، انقراض

رویه برتران، وابسته نظامی فرانسه، سه مطلب کوتاه دیگر به گزارش خود افزوده است:

۱. اول نوامبر ۱۹۲۵، وزیر امور خارجه ایران، به تمام نمایندگیهای خارجی مقیم ایران ابلاغ کرده است که «در اثر شورشهای ضد سلسله قاجار و تلگرافهای مخابره شده از شهرستانها به تهران به منظور خلع این سلسله و برای جلوگیری از آشوب بیشتر و وخیم شدن اوضاع، مجلس، به خواسته‌های مردم جواب مثبت داد و خلع این سلسله را تصویب کرد و دولت موقت، به ریاست «والا حضرت رضاخان پهلوی» تشکیل شده است تا اینکه مجلس موسسان، تشکیل جلسه دهد و شکل دولت جدید را تصمیم بگیرد.»

عنوان «والا حضرت» معمولاً برای ولیعهد به کار می‌رود؛ ولی در اینجا، آن را به رضاخان پهلوی نسبت داده‌اند. تظاهرکنندگانی هم به حمایت از رضاخان گرد آمده بودند و عنوان «شاه» را به رضاخان و اعلام سلسله جدید پهلوی را سر می‌دادند. امشب، ماموران امنیه تهران، با چراغانی کردن خیابانها، عکس رضاخان پهلوی را زیر تاج شاهنشاهی نصب کرده بودند. به نظر می‌آید، فکر استقرار جمهوری در ایران، به نفع سلسله پادشاهی نوین، به فراموشی سپرده شد. این تغییر و تحول، بسهولت مورد پذیرش مذهبی‌ها قرار خواهد گرفت؛ یعنی همان کسانی که در سال گذشته، عامل اصلی راه‌اندازی

۱. سوم اسفند ۱۲۹۹ و اقدامات رضاخان سردار سپه، برای تشکیل مجلس موسسان در آذر ۱۳۰۴ بوده است. (فصلنامه ایران شناسی (چاپ امریکا) سال دهم، شماره ۴، ۱۳۷۷، صص ۷۸۷، ۷۸۲. همچنین، عطا آینی، بر آمدن رضاشاه، ماهنامه اندیشه جامعه، شماره ۱۸، ۱۷، صص ۴۲، ۴۶.

۲. برای اطلاع بیشتر در مورد شرح حال رونه برتران: عطا آینی، تشییع جنازه رضاشاه، به قلم نماینده ویژه فرانسه، رونه برتران، فصلنامه ره آورد (چاپ امریکا)، شماره ۵۵، صص ۲۹، ۳۱۴.

۳. در تنظیم این مطلب، از متن فارسی مستقیماً استفاده شده است. (محمود دلفانی: مجلس موسسان (مختص اوک)، فصلنامه گنجینه اسناد، سال دهم، دفتر اوک و دوم، بهار و تابستان ۱۳۷۹، شماره پیاپی ۲۷ و ۳۸، صص ۵۴، ۵۵).

سلطنت قاجاریه را اعلام و حکومت موقت را، در حدود قانون اساسی و قوانین موضوعه مملکتی، به شخص آقای رضاخان پهلوی، واگذار می کند.

نعمین تکلیف قطعی حکومت، موقوف به نظر مجلس موسسان است که برای تغییر مواد ۳۶، ۳۷، ۳۸ و ۴۰ متمم قانون اساسی، تشکیل خواهد شد.

سرانجام، در ساعت ۱۷:۳۰، طرح انقراض سلسله قاجار، با ۸۰ رای از عده حاضر ۸۵ نماینده، به تصویب رسید.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

پایه علمی علوم انسانی

پی نوشت ها:

۱. نگارنده، چند گزارش دیگر نیز، از رونه برتران در مورد انقراض سلسله قاجاریه ترجمه کرده است، عطا آینی، کودتای رضاخان (مقصود نویسنده، پیامدهای کودتای